
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

ESTERHÁZY PÉTER HARMÓNIAJA ÉS DISZHARMÓNIAJA (III.)

SAVA BABIĆ

25.

Mondd, milyen az egyszerű, úgynevezett normális munkanapod, mondjuk, ébredéstől egészen a „takarodóig”, hogyan töltöd ki?

Én úgy élek, mint egy hivatalnok. Szóval, mindennap dolgozok, vasárnap kivételével. De nem azért, mert a vasárnapot az Úrnak szentelem, noha most mintha elfogadnám, hogy azért nem dolgozom, mert az Úrnak van szentelve. Vasárnap délelőtt focizunk, aztán délután már nem csinálok semmit, hanem, ha megengedik a körülmények, akkor írom a leveleket. Egyébként reggel kilenckor ülök le az asztalhoz, és ott vagyok fél kettőig-kettőig, akkor kicsit kimegyek a szobából, veszekszem a gyerekekkel, ebédelek, majd megint neki-ülök úgy öt-hat óráig, és aztán este még egy kicsit olvasok. Szóval, a napjaim meglehetősen egyformák, de én ezt szeretem. Szeretem. Általában azt szoktam mondani, ha reggel arra gondolok, hogy aznap nem kell kimozdulnom a házból, azt én nagyon szeretem. Ezzel sok védelmi intézkedés jár, szóval . . . védekezem. Ez oly módon alakult ki, hogy számomra beigazolódott, ezt a munkát másképpen nem lehet csinálni. Amikor fiatal voltam, akkor azt hittem, hogy majd sokat fogok dolgozni, de úgy két-három óra tájban majd abbahagyom, aztán öt-hat óra körül találkozok a barátaimmal, akikkel eljárók majd a jó kávéházakba, ahol jól fogunk enni-inni, mert nagyon szeretek kávéházba járni, de hát nem így lett, mert ha én végre kibújok a szobából, akkor már nagyon kelleetlen vagyok, nem sok haszon van belőlem. Noha alapjában véve én bensőséges ember lennék, de hát . . . Minden marad a papíron.

(Az interjúból)

26.

Hát az álmaid? Miről álmodsz? Milyenek a több évtizedes irodalmi munka után? Nem akarok a magánéletemben turkálni, nem is erről van szó, nem ez a szándékom, csak az érdekel, vajon az évek során másmilyenek lettek-e az álmaid. Az éjszakai álmok. Nem átvitt értelemben. Mennyire nem különbözik az álom a mindennapi valóságtól?

Nem vagyok valami nagy álmodó. Az álmokban való részvételem, meg kell hogy mondjam, nem jelentős. Gyerekkoromban sokáig voltak rémálmaim. Vissza-visszatérő rémálmaim. Egészen tizenhét-tizennyolc éves koromig kínoztak. Boszorkányokról álmodtam. Rendkívül érdekes álmom volt. Mindig azt álmodtam, hogy a boszorkány azzal fenyeget, el fog varázsolni. A varázslat lényege pedig az, hogy egy bizonyos megállónál le kell szállnom a villamosról. Én azt állítom, hogy ez lehetetlen. Elindul a villamos, odaérünk ahhoz a megállóhoz, de a boszorkány nem tesz semmit sem velem. Mielőtt azonban a villamos megállna, azt gondolom magamban, hogy hát nekem itt le kell szállnom, bolond volnék, ha csak azért nem szállnék le, mert a boszorkány el akar varázsolni. És leszállok. Abban a pillanatban emberek gyűrűjében találok magam, mindenki nevet rajtam, a boszorkány pedig meghajol, és azt mondja: „Na, ugye . . .” Hát, ez igen tanulságos álom, mert így működik az önáltatás. Az ember bemagyarazza magának, hogy mindez a saját érdekében van, mindaddig, amíg végül nem veszi észre, hogy ez áruulás. Rendkívül tanulságos álom. Sokáig álmodtam ezt. Azután a matematikatanárról álmodtam – valójában sokkal hosszabb ideig, mint ami indokolt lett volna. Én ugyanis egy rendkívül szigorú egyházi iskolába jártam, ahol piarista szerzetesek tanítottak, és ott volt tanár ez a matematikus is, később pedig éppen matematikából diplomáztam. Mindamellett én a gimnáziumban is eléggé jól tudtam a matematikát, ám az a tanár olyan szigorú volt, hogy én erről a szigorúságról és az azzal járó megaláztatásról sokszor álmodtam. Olyan tanár volt az, aki a butaságot Isten elleni véteknek tartotta, és a butasággal szemben ennek megfelelő szigorral járt el. Nos, még harmincéves koromban is megtörtént, hogy állok a táblánál, egészen közel, még a krétadarabokat is látom, ő meg a hátam mögött üvöltözik, igen gyakran üvöltözött. Kedvenc kifejezése volt a „maga egy troglodita állat!”, mindenkinek ezt mondta. És ezt hallom még harmincévesen is, amikor már két gyerekem van, és még mindig gyököt vonok a táblánál. Hát ez is egy ismétlődő álmom volt. Később azonban meglehetősen megfakultak az álmaim. Egyébként igen jó alvó vagyok. Vagyis alvóként jelentős a teljesítményem, ami ebben a szakmában szintén nagyon fontos, mert a regényírás hosszú távú munka. Ez olyan, mint a bányászoké. Szóval az embernek vigyáznia kell a testére is, és én számíthatok a testemre. Ha azt mondom, „tizenegykor alvás”,

akkor el is alszik tizenegykor, ha éjfél után kettőkor mondom, hogy „alvás”, akkor éjfél után kettőkor merül álomba, és megköveteli a maga hat óráját, legalább hat óráját, viszont hatórányi alvás után kész a fölkelésre. Ilyen szempontból nagyon-nagyon jó viszonyban vagyok a saját testemmel. Igen barátságosan viszonyul az irodalmi ambícióimhoz.

De az évek során az álmaid nem keveredtek össze magával az írással? Amikor reggel fölkelsz, te már benne vagy a regényedben, nemde?

Igen. És ez jó. Jó, ha a munka olyan intenzívvé válik, hogy az ember csak azzal foglalkozik. Mert különben kevés az idő, mindig kevés az idő. Viszont jó, hogy amikor az ember kijön a szobából, az agya még az idő alatt is azzal van elfoglalva, mert egyébként kevés az idő, kevés. A regény szerencsés műfaj, mert bele kell hatolni, és akkor az ember benne egy külön világban találja magát.

(Az interjúból)

27.

Egy kávéházi asztalnál folytatott beszélgetés kellős közepén, irodalomról beszélgettünk, természetesen, Esterházy egyszer csak megkérdezi, hány éves vagyok, és észreveszem, hogy figyelmesen szemlél. Mondom neki, mint általában, hogy nem tudom, mert minden évben másik szám jön ki, de tudom a születésem évét. Mintha valamilyen számadást végezne magában. Majd folytatjuk a beszélgetést.

28.

A kiadó szerződést kötött Esterházy új, berlini képviselőjével a *Harmonia caelestis* regény kiadásáról. De továbbra is süket marad a fordító szerződését illetőleg. Kitarító győzködésemmre, hogy a fordítóval is szerződést kellene kötnie, ez alkalommal ezt válaszolta: neked amúgy is kell valamit csinálnod. Talán valami hasonlót mondhattam neki a kéziratban levő megírt és lefordított könyvek hosszú listája felett.

29.

A te mindennapi irodalmi hozományod. A megvalósítás. Mikor vagy elégedett a munkáddal? Egyetlen nap sincs, mint mondani szokás, betű nélkül.

Igen jó kérdés, mert erre nagyon rosszul lehet válaszolni. Úgy értem, rossz, mert csak gyenge feleletet kaphatsz. Szóval, én már tudom, hogy nem az a fontos, hány sort fogsz leírni, hanem, hogy miként halad az a belső munka. Az pedig hol így, hol úgy alakul, szóval az a tapasztalatom, hogy ha rosszul

halad, ha nem is rovom a sorokat, akkor is ott kell ülnöm az asztalnál egy napig, két napig, három napig, négy napig. Ez a terméketlenség oda vezet, hogy végül a hatodik napon le tudok írni egy mondatot. Nem ezzel van gond, hanem azzal, hogy amikor jól halad is a munka, az igazi regényíró akkor sem lehet elégedett, mert a többi irodalmi műfajjal, mondjuk a drámával szemben, a regény írásakor az, hogy egyik nap valamilyen dolgot jól megírtál-e, majd csak a legvégén fog kiderülni. Lám, az imént mondtam, hogy tegnap befejeztem az egyik könyvemet. Most látom, hogy szeptember másodikán, szerdán, 1994-ben hihetetlenül szépen dolgoztam – hát akkor most legyek boldog, utólag, hét év múltán? Nem tudok. Ha tisztességes vagyok, akkor azon a szerdán nem mondhattam, hogy nagyszerű volt, mert tudtam, hogy akkor az nem volt sorsdöntő. Drámaírás közben viszont . . . Én eddig csak egyet írtam, de az fantasztikusan jó munka volt, mert minden megoldott probléma meg is volt oldva. Szóval, ha fölmerül egy kérdés, akkor azt megoldom, s utána vállon veregethetem magam, hogy jól dolgoztál, okos voltál, tehetséges voltál. Egy regényíró ezt sohasem mondhatja, sajnos, nem teheti. Pedig jó lenne.

De a novelláíró megteheti, megírta a novellát . . .

Igen, igen.

. . . a költő mondhatja, hogy megírta a verset.

Nyilván.

Olyan, amilyen, de kész.

Látszik, igen, de itt ilyesmi nincs.

(Az interjúból)

30.

Van egy olyan érzésem, hogy aki jól sakkozik, annak valamivel könnyebb az életben. Ahogy a sakktáblán megoldja a különféle helyzeteket, úgy jár el az életben is, és ezért talán könnyebben él. Ez talán nem is jó feltételezés, de mintha így lenne a sakkozókkal. Nálad viszont ott a matematika. Segít a matematika az életben? Mintha segítene.

Nem, nem. Az életben nem segít. Inkább az irodalomban. Szóval, nagyon örülök, hogy matematikát végeztem, mert . . .

Mindig, többször is hangsúlyozod, hogy matematikát tanultál, s ebből kiindulva gondoltam, hogy ez segített neked.

Igen, általában kiemelem, hogy matematikát tanultam, de nem vagyok matematikus. Igen, de ahogy a dolgok mind távolabbra kerülnek, én mind jobb matematikussá válok. Végül is nagy matematikusok, a két Bolyai hazájában élünk. Jó volt látni, hogy az évfolyamtársaim között milyen rendkívül okos emberek voltak. Az pedig, amit egy bizonyos szintig megértettem a

matematikából, mégis csak nagyon jó, mert ad egy bizonyos . . . rendszert visz a gondolkodásodba. Valamilyen rendet teremt az ember fejében, amit én szeretek. Ez kissé kitér a műveimből is, szóval, ahogy sorakoznak a motívumok, megvan a szimmetria, ha akarom, ott vannak az arányok . . . Persze, nehéz megmondani, hogy konkrétan milyen befolyással volt rám. Azt pedig, hogy hogyan hat az ember életére, hát azt nehéz megmondani. Vajon sokkal nagyobb szerepe van-e a mi konstitúciónknak, mint bármi másnak?

De a matematikai feladványokat állandóan meg kell oldani. És az életben is állandóan problémákat kell megoldani. Ezért gondoltam, hogy a matematikában van valami, ami az embert felkészíti az ilyen megoldásokra. Nem lehet halogatni, a dolgot meg kell oldani. Most.

Ide hallgass, ha őszinte akarok lenni, és belegondolok, milyen problémát is oldottam én meg az életben, hát, szerintem, semmilyen sem. Voltak problémák, amelyek valahogy megoldódtak, de hogy én oldottam volna meg őket, nos, azt éppenséggel nem mondhatnám . . .

A matematika mellett még egy dolgot emelsz ki mindig, ez pedig a futball.

Igen, mert voltaképpen mind a kettőt a játék kapcsolja össze. A játék pedig valóban hatással van az emberre. A játékban külön szabályok érvényesek. Ez játék. De a szabályok másmilyenek. Tehát a futballpályán másmilyenek a szabályok, mint az életben. Mert az életben, például, érvényes a szabály, hogy tisztelned kell apádat és anyádat. A futballpályán nem kell tisztelned az apát és az anyát. Nem kell. A futballpályán nem szabad kézzel érintened a labdát. A konyhában megfoghatod a labdát, ha van labda ott, és ha van kezed. Szóval mások a szabályok. Ez, csak ez a fontos. Az embert pedig ehhez dresszírozzák be, az agyát, a . . . szóval, olyanná, amilyen most. A szöveget is így határozom meg: most csak ez a lap létezik, ezek az oldalak. És csak ez a fontos. Még az elején említettem, hogy mindennek ott kell lennie a papírlapon. Nem fontos, hogy én milyen szépen be tudnám mutatni ezt a mondatot, ha én olvasnám el, milyen gyönyörű kis mondat lenne ez, de nem én olvasom, hanem Belgrádban ott ül az a szerencsétlen, és rosszkedvűen olvassa az én vidám mondatomat. Na már most, ha ez az én vidám mondatom nem elég erős ahhoz, hogy kimozdítsa azt a rosszkedvű szerbet, akkor elveszett. Akkor az a mondat elveszett.

(Az interjúból)

31.

Mindjárt a *Harmonia caelestis* elején van egy hosszú lista, az Esterházy-kincsek leltára, tíz oldal, amelyen nehéz túljutni, egyrészt az archaikus nyelv miatt, másrészt az aranyművesség ismeretének hiányában. Még a magyar olvasó

számára sem könnyen érthető oldalak ezek. Rögtön látom, hogy ezt a részt nem tudom lefordítani. Egy alkalommal megkérdezem az írótól, miért ne hagynánk ki ezt a részt, minek ez a szerb olvasónak. Határozottan válaszol: hát nem láttam a dönt betűs betéteket abban a leltárban, annak a résznek benne kell lennie a fordításban.

32.

Íme, még egy kockázat. Mondjuk, ha győzött volna az 1848-as forradalom, mi lett volna az Esterházyakkal és Esterházy Péterrel? Szóval, vajon Esterházy Péterből író lett volna, vagy valamilyen államférfi, vagy . . .? Egyáltalán el tudsz képzelni egy ilyen egészen másmilyen folyamatot?

Várjál, nem az 1848-as forradalomnak kellett volna győznie, hanem az oroszoknak nem kellett volna bejönniük 1945-ben. Akkor lett volna egészen másmilyen az életem . . .

Ez igaz.

. . . mert a nagyapám, az gazdag ember volt.

Igen, tudom. De én azért említettem 1848-at, mert akkor is történhetek volna másképpen a dolgok. És a következmények is másmilyenek lehettek volna, mint amilyenek lettek. A kérdés csak egy évszázaddal korábbra, nem 1945-re, hanem 1848-ra vonatkozik.

Igen. A kérdés így jobb, mert valóságosabb. Nos, ha 1848 másképpen lett volna, akkor itt is másképpen alakultak volna a dolgok. Tehát akkor, szerintem, nem lett volna Jugoszlávia sem, hanem talán létezne valamilyen Dunai Konföderáció. Hát ez igen érdekes. Egyébként tudnivaló, hogy a századvég itt a gazdagodást jelentette, az aranykort, de ugyanakkor a hihetetlen hazugságot, bomlást is. Az 1867-es kiegyezés ugyanis több sebből vérzett. Elképzelni, hogy . . . hát igen . . . Azt kellene elképzelnem, mi lett volna akkor, ha én grófnak születek. Én valahol a huszadik életévemig igen-igen tisztességtudó, alázatos ember voltam. Azt tettem, amit mondtak. Pontosabban, amikor nyolc-kilenc éves voltam, megmondták, hogy tanulnom kell. És én ezt beláttam, és tanultam. Attól tartok, hogy valamilyen egyszerű gróf lett volna belőlem, de ezen az egyszerűn azt értem, hogy olyan gróf, aki törődik az embereivel, társadalmilag felvilágosult, magam sem tudom, hogyan; de nem hiszem, hogy lett volna bennem annyi forradalmiság, hogy ezt mind elvessem. Szóval, már 25 éves koromban eldobtam magamtól mindent, amit csak akartam, de addig tartok tőle, erősen gátolt volna . . . nem is annyira a hiúság, mint inkább a felelősség. A felelősség az ügyért, és akkor nem biztos, hogy kifejezésre jutott volna a szenvedélyem, az írás szenvedélye. Hiszen az írásra való hajlamomat gyermekkoromban nem vették észre. Szóval, tizenhét éves koromig nem lát-

szott, hogy különösebb hajlamom van erre. És azután talán már késő lett volna. Úgyhogy én rendkívül hálás vagyok a kommunistáknak, amiért felforgatták a világot.

(Az interjúból)

33.

A *Harmonia caelestis* második részében olvashatunk arról, hogy az Esterházy családot Pestről kitelepítették vidékre, ahol a volt gróf, a létfenntartáshoz szükséges bármilyen eszköz nélkül, kibérel egy darab földet, és burgonyát termeszt, később még sikeres kertésszé is válik. A család kora reggel kimegy a mezőre kapálni, s a kisfiút (éppen Pétert?), nehogy elcsavarogjon és elveszen, egy földbe vert karóra erősített madzag végére kötik; csak annyit mozoghat, amennyire a madzag engedi. A grófi család helyzete az új rendszerben: földtelenek az egykor sok-sok ezer hold tulajdonosai, a legfiatalabb leszármazott pedig ki van kötve, mint egy állat.

Fehér Ferenc bácskai költőnek van egy verskötetete *Övig a földbe ásva* címmel. Azt hitték, hogy ez egy metafora arról, hogy a költő, akinek a szülei földhöz ragadt napszámosok voltak, szintén mélységesen kötődik a földhöz. Fehér azonban megmagyarázta: pici gyerekként, mivel nem volt kire hagyniuk, a szülei kivitték magukkal a mezőre, ahol dolgoztak; s nehogy közben elveszen a végtelen kukoricásban, az apja ásott egy kétszer kétméteres, harminc centi mély gödröt, és abba tették bele, hogy játsszon, de ne tudjon belőle kimászni.

A napszámos fiának és a gróf fiának, lám, mennyire hasonló emlékei vannak a kora gyermekkorából.

34.

Miután kikapcsolom a magnetofont, akkor sem változik semmi: tovább folyik a beszélgetés, és ugyanarról. Az új regényről. Odahoz két óriási köteget, mindegyikben több mint négyszáz oldalnyi átgévelt szöveg. Lapozom és beleolvasok. Az első fele úgy van megszerkesztve, hogy számsorokból, apró feljegyzésekből áll, de van egy-két oldalas is. Kérdezem, van-e utasítás az olvasás különféle lehetőségére, a számok sorba rakására. Nincs, ezzel nem játszott el. A másik felének, az újabb négyszáz oldalnak más módon a szerkezete. Regényfejezetek. Azonban távol áll a klasszikus regénytől, természetesen. A fragmentumok szemmel láthatóan elsődlegesek, mindennek az olvasó fejében, a gyűjtőpontban kell összeilleszkednie.

Ha még egy-két napot kellett volna dolgoznia, az után az utólagos intervenció után – meséli az ötvenéves regényíró –, összeroppant volna. Mindent

a legjobb akarata és tudása szerint csinált, mégsem tudja, hogy mit végzett, jó-e a regény. Miután kijavította a gépelési hibákat, a kézirat első felét odaadta első olvasójának, a feleségének, Gittának. És akkor gyerekként ott téblábolt a közelében, tele szorongással, hogy lássa, miként reagál bizonyos részeknél, nézze, meddig jutott, mígnem a felesége el nem zavarta, hogy nyugodtan olvashasson. Az első olvasó eloszlatja a kétségeit, azt mondja, hogy a regény jó.

A beszélgetés eltartana még, kár is megszakítani, a borból is még csak a második üveg kerülne sorra, de hát rövid időre jöttem Budapestre, szaladnom kell a következő megbeszélte találkozóra, máris késésben vagyok. De továbbra is kíváncsian és olvasói türelmetlenséggel várom, hogy elolvashassam ezt az új könyvet, úgy tűnik, talán Esterházy regényírói csúcását.

35.

Egy alkalommal megkérdeztem Esterházytól: a regény terjedelmes, szinte ezeroldalas, talán jó lenne, praktikusabb két könyvben megjelentetni, külön az első, és külön a második részt. Fellázadt: nem lehet, az olvasónak sorjában kell haladnia, nem ugorhatja át az első könyvet, hogy csak a másodikat olvassa el. Nyilván arra gondolt, hogy a második könyv olvasmányosabb, és jobban hasonlít igazi regényre.

36.

Éppen befejezted az új regényedet. Az utóbbi időben kialakult egy szép szokásod. Miután befejezted a Hrabal könyvét, írtál egyfajta esszét, vagy nem is tudom, minek nevezzem. Mintha bevezetés lett volna az egész könyvhöz, az egész regényhez. A Hahn-Hahn grófnő pillantása után szintén írtál egy ilyen esszé formájú bevezetőt. Vajon az új regényhez is írsz ilyen bevezetőt, nem a könyvbe, hanem a regényen kívül?

Nem, nem. Ám lehet, hogy lesz valami, amire majd aztán azt mondd, hogy ez éppen az.

(Az interjúból)

37.

Esterházy Péter legújabb regénye a legterjedelmesebb műve. De ebben a műben is azonnal felismerni Esterházyt, az író. Igaz, ebben a regényben nincs az a szokásos párhuzamosság, a kettős sík, a szimultán írásmód, amit korábbi írói módszerében láthattunk. Azonban mégiscsak az ilyen eljárásnak a változata, az első és a második rész között teljes egyensúly van. Az első részre azt mondhatnánk, hogy történelmi, időben az Esterházy család 6-7 évszázadát

öleli fel, míg a második rész főleg a huszadik századhoz és a kommunisták megjelenéséhez kötődik, igen ritka visszapillantással a múltba.

Az első részben az író az Esterházy családdal kapcsolatos jeleneteket, eseményeket, személyeket veszi sorra és rakja mozaikká, szándékosan nem sokat törődve az időrenddel. Mivel az Esterházy család rendkívül jelentős a magyarok egész európai történelme szempontjából, a család múltja nemcsak Magyarországgal, hanem Európával, sőt az egész világgal összefonódik. A tizenkilencedik század végi és huszadik század eleji magyar enciklopédiák számos oldalt szentelnek az Esterházy család kiemelkedő tagjainak, akik nélkül elképzelhetetlen a magyar és az osztrák–magyar társadalom történelme. Nádorok, érsekek, hercegek, nagybirtokosok, kormányfők, hadvezérek. Az író Esterházy, a család egyik ágának a leszármazottja, arra szánta el magát, hogy a regény középpontjába az Esterházyakat, a saját családját állítja. Óriási feladat.

Esterházy, az író egész sor regényt, akár tízet, húszat is megírhatott volna a nagy családról és annak kalandos történelmi egyéniségeiről. Ő viszont mindent egyetlen regénybe sűrített bele. Hogyan?

Nem említi a család tagjainak nevét (vagy csak nagy ritkán), hanem állandóan a fiúról, a legidősebb fiúról, az apáról, az anyáról, a nagyapáról, a nagyanyáról, ritkábban a dédapáról beszél. Függetlenül az időtől, mindig az apa és a fiú közötti ívet látjuk. Ezzel a módszerrel egyidejűleg összekapcsolja a regény első és második részét. Tehát a legöregebb Esterházyaktól (apa) kezdve a legfiatalabbakig (körülbelül az író Esterházy fia) egybefog szinte nyolc évszázadot. Számталanszor, különféle módon, különféle korokban meghal, elesik, eltűnik az „apám”, ám ugyanakkor tovább él az egyik főhős, az apám, akár a fia, aki az apjáról mesél. S ebben nincs ellentmondás. A klasszikus írónak ügyelnie kell, nehogy valamilyen hibát vétsen, mert az olvasó nem fog többé hinni, ha a szerző megbotlik. Itt, ebben a prózában az élet ugrásokkal folyik, a rövid szövegek egymás mellett helyezkednek el, a tömörítés nagy, de az író nem kerekíti ki a történetet, nem tölti ki az üres foltokat, sőt, szándékosan hagy hézagokat.

A második rész, amely, mint említettük, jobban hasonlít az igazi regényhez, amilyenhez az olvasó hozzászokott, kisebb időszakot ölel át (1919-től mondjuk, egészen 1989-ig), és szintén az apa-fiú relációra épül, apám, anyám, nagyapám, nagyanyám . . .

A regény első részére az író nem helyez villámhárítót, hogy ezek nem az Esterházyak, azok az egykoriak, a történelmieket; viszont ezt megteszi a második résszel, ily módon figyelmeztetve az olvasót, hogy ezek nem önéletrajzi oldalak, nem az ő családjáról van szó, hanem az írói képzelet termékéről.

38.

Vajon az Esterházy család valamelyik tagja tiltakozott-e, megharagudott-e az írora azért, ahogyan némelyik Esterházyt bemutatta, kérdeztem egyik alkalommal az írótól. Nem kell szem elől téveszteni, hogy a szerző időnként könyörtelen. Esterházy, az író ezt válaszolta: Magyarországon nem volt ilyen jellegű reagálás, vagyis csak egy jelentkező volt. Az egyik leszármazott ugyanis, akinek az óséról (az anyjáról) azt írta, hogy üszkösödik a keze, pedig csak nyomorék volt, megsértődött, és semmiképpen sem lehetett neki megmagyarázni, hogy miért volt szüksége az írónak a tények felcserélésére . . . Az író még csak ezután várja a család reagálását, mert az Esterházyak leszármazottai a világban szétszórta élnek, s a mű hamarosan német és francia fordításban is megjelenik.

39.

*Vannak írók, akik naplót írnak, mások egyúttal műfordítók is, és ez az életművük másik felét képezi, de vannak olyanok is, akik csak az egyik felét alkotják meg. Az íróknak tehát több fajtája van. Ezekben a hetekben, hónapokban Márai Naplóit olvasom és fordítom. És közben sokszor gondoltam rád, ezeket a Naplókat olvasva. Márai egy helyütt azt írja, hogy ha egy író a saját modorában ír, ha rátalál a saját stílusára, akkor az jó író. A nagy író viszont a teljes világirodalmat folytatja. Ez igen szép és mély megkülönböztetése a jó írónak és a nagy írónak. A te műveidben azt láttam, hogy bennük van Márai, bennük vannak más nagy magyar írók is, megvan a szerepük. Nem a publicisztikára gondolok, hanem a regényeire. Más írók is bennük vannak. A világ írói is. És nálad valóban úgy van, ahogy Márai írja. Te folytatod a világirodalmat, úgy, ahogy tudod és képes vagy rá, de azt is belefoglalod a műveidbe. Nem félsz attól, hogy belefoglald mindezeket az írókat, és ez nagy dolog. Más hasonlóságokat is találtam, például Márai egyszer ezt írta: „Mostantól csak a csillagoknak írni”, te pedig ezt: „Úgy írni, ahogy a Nap halad”, mintha mindketten ugyanarról beszél-
nétek. Benned ott van Márai, de a többi író is.*

Tudod, van egy történetem Márairól . . . vagyis egy esetem Máraival. Nagyon sokáig nem szerettem különösebben. Ennek eredete primitív volt, mert az anyám nagyon szerette, és én ebből arra következtettem, hogy ő biztosan kellemes, kicsi . . . Az, amit elolvastam . . . nos, akkor nem a naplóit olvastam, hanem ezeket a regényeket, s a regényei között valóban sok a . . . Időnként valóban olyan író volt, akiről azt mondják, hogy megtalálta a saját stílusát. A regényeiben gyakran csupán ilyen. Szóval, például ez a regénye, *A gyertyák csonkig égnek*, ami most fantasztikus világsikert ért el Olaszországban, 250 000

példányban adták ki . . . a németeknél a Spiegel bestseller-listáján van . . . Szerintem, köztünk szólva, közepes dolog, a giccs határán. Jól megírt közepes munka. Én ezeket a műveket nem szerettem. Az anyám meg mindig arról beszélt, hogy milyen jók. Most, hogy elkezdtem olvasni a *Naplóit*, egyszerre megütött valami, ami csúcsként éppen a *Napló* utolsó kötetében van, a jeges fantasztikusság. Szóval, hogy valaki ott, egyedül, mégis képes ilyet alkotni. Én azt hittem, hogy ő elveszett, és ennek az elveszettségnek a nyomai benne vannak a *Naplóiban*, amikor ő, szóval, majdnem öregúr, aki zsörtölődik, és akkor mégis képes ezt túlhaladni, és csodálatos életművet alkot, egyedül, San Diegóban, vagy akárhol, bármilyen visszhang nélkül, tehát minden nélkül, az ember azt mondaná, hogy ez lehetetlen. Nagy árat fizet, olyan elkeseredett, de vannak pontok, ahol látjuk ezt a vén zsörtölődőt, aki . . . hát tudjuk, hogy az ötvenéves ember is kissé csodálkozva nézi ezt a mobiltelefonos világot, és maga is azt kérdezi, mi történik a művészettel, szívesebben olvassa inkább egy kicsit Arany Jánost. Ez egy kicsit mindig gyanús, és ez nem jó. Gyanús, természetesen, ha az ember mindenre válaszolni akar. Márai azonban rendkívül jelentős lett, mert igen nagy tehetség. Hallottam, hogy állítólag – én nem ismertem, sohasem találkoztam és nem is beszéltem vele – eljutott hozzá az én *Termelési-regényem*, amelyre azt a megjegyzést tette, hogy nem jó benne a szórend.

Én azt hittem, hogy Márai végre hazatér, hogy a helyére kerül a magyar kultúrában, ahonnan ki volt zárva, és akkor nagyon meglepődtem. Hát még a *Naplóit* sem jelentették meg, csak kivonatossan, válogatásban. Az utolsó teljes *Napló* csak az 1949-es, az 1950-esből csak harmincoldalnyi jelent meg, s a többiből is ugyanannyi. Nagyon fontos lenne, ha kiadnák a többi teljes *Naplót* is (1950–1989). Talán akkor megtalálnánk az Esterházyra vonatkozó megjegyzését is, amit most még nem ismerünk.

Már akkor, amikor annak idején megjelentették, az már válogatás volt.

Természetesen. *Ami kimaradt a Naplóból*, erre kell most várnunk.

Van egy ilyen könyv, *Ami kimaradt* . . .

Van több belőlük . . . háromszáz oldalas könyvek, amelyekből harminc oldalt közöltek. Az én számomra ez egy igazán nagy regény, ez a Napló.

Hát az is.

Regénnyé változott. Méghozzá igen jelentős regénnyé. Rendkívül jelentőssé.

Minden az oroszok 1945-ös eljövetelére épül. Van egy nagyon szép kis bekezdés, amelyben Márai arról ír, hogy beidéztek a bíróságra, úgy emlékszem, a Bárdossy-perben . . .

Igen, és megemlíti Esterházyt.

Az a nagyapám. Találkozik a nagyapámmal, és ahogy leírja, én ráismertem. Magyarország egyik leggazdagabb embere bricseszna drágban, foltozott zakóban . . . két magyar úr . . .

(Az interjúból)

40.

Abban az évben, amikor a *Harmonia caelestis* megjelent magyarul (Budapest, 2000), magammal vittem a nyaralásra, noha még nem tudtam, hogy le fogom-e fordítani. Miután azonban befejeztem Hamvas Béla két rövidebb művének a fordítását, Esterházy regényének az első ötven oldalát is lefordítottam, hogy Požegában egy irodalmi esten néhány friss részletet olvassak fel a számítógépről.

Akkor átugrottam az értéktárgyak leltárát, amelyet nem voltam képes lefordítani.

41.

A magyar irodalom kellős közepén vagyunk, és ilyenkor nem tudom megállni, hogy meg ne kérdezzek, mert mindenkit megkérdem, akivel csak beszélek – Hamvasról. Hamvas óriási téma, és sajnos, még egy alkotó, aki nem épült bele újra a magyar kultúrába úgy, ahogy kellene, ahogyan visszakerült a magyar kultúrába Bibó István, ahogyan lassan visszatér Márai. Van még néhány nagy alkotó, akiket a magyar kultúra nem fogadott el. Érdekel a Hamvashoz való viszonyulásod. Annak idején olvastam, sőt, le is fordítottam egyik írásodat, amelyik az Életünk folyóiratban jelent meg. Olvasod Hamvas többi művét is, amelyek megjelennek? A magyar kultúra és Hamvas, nagy kérdés. Nem lehet, hogy ne oldódjon meg, meg kell oldódnia.

Mi történik, ha valaki nem jelenik meg a saját helyén. Nagy kérdés. Mi lett volna, ha Hamvas regénye megjelenik 1951-ben? Itt annak a rettenetes szocialista realizmusnak a korszaka van, amikor nem látnak tovább az ötéves terv végénél, és akkor jön ez a hóbortos ember a misztikájával, ezzel, azzal, mindenfélével, és egy ilyen teljesen aránytalan, monstruózus könyvvel, amilyen a *Karnevál*. Mennyire, és mi változott volna meg? Én meglehetősen korán hallottam róla Bata Imre közvetítésével, mindenesetre elmentem a Széchenyi Könyvtár kéziratosztályára, és olvastam a kéziratát, ott megvolt . . .

A Karnevál?

. . . nem a *Karnevál*, különféle dolgok, a *Scientia sacra* . . . nagyon rossz minőségű papíron, azon a vékony papíron, hogy is hívják . . .

Másodpéldány, harmadpéldány.

. . . a harmadpéldányt böngésztem. Az özvegyével még konfliktusom is volt, mert mindaz annyira belém ivódott, hogy nem is gondoltam arra, hogy tiltás alatt van. És amikor megcsináltam a *Bevezetést* . . ., a szövegbe sok idézet belekerült Hamvastól. Azután ez meg is jelent, én pedig feltüntettem, hogy a szövegben, egyebek között, idézetek vannak Hamvas Béla műveiből is. Az özvegye akkor méltatlankodott, milyen dolog az, hogy én felhasználom az idézeteket, amikor ő, Hamvas, be van tiltva. Ebben igaza volt, ám engem Kemény Katalin nem ismert, úgyhogy nem tudhatta, hogy ezt nem rosszakaratúan teszem, viszont valóban vitatható volt, mert ő be volt tiltva, én meg így, közvetve megjelentetem. Azt követően, meg lehet nézni, mindig kiemelttem, mert természetesen nem voltam hajlandó lemondani róla, és nem használni többé, szóval odaírtam, hogy „Hamvas Béla (kézirat)”. Amikor aztán ki lehetett adni a műveit, amikor megjelent a *Karnevál*, igen nehéz volt – Márainál is megvan ez a vonás, Márai recepciójának vonása – különválasztani, ugyanis nem a mítosz, hanem a megjelenés homályosítja el magát a művet. Szóval, a tisztelet mindig erősebb a mindennapi tényleges olvasásnál. Tehát nem a szerzőt, hanem a szent tehenet olvassuk.

Igen, bizonyos előjellel.

Így van, szóval rendkívül nagy tisztelettel, pedig nem így kell olvasni, de azért kellő tisztelettel olvasni. Márainak van egy nagyon szép bekezdése arról, hogyan kell rendkívül nagy odaadással olvasni, de nem a szent tehenet kell olvasni. És éppen emiatt, hogy harminc évig nem lehetek jelen, az alatt az idő alatt alakult ki ez a kis merevség, ami nem jó, azért nem, mert nem teszi őket élökké, mert rögtön meghalasztja őket, mert szobrot farag belőlük. Én mégis remélem, hogy az első körben megtörtént Hamvas egyféle fölfedezése, kissé éppen az ilyen merev szobor jegyében, de mégiscsak történt valami. Később valóban nem volt igazi tevékenység ilyen szempontból, talán Márait sikerült jobban bekapcsolni.

Én azt mondanám, hogy Márai európai, Hamvas pedig nem európai.

Hát igen, ez hosszú mese. Még nehezebb dolog.

Ha már ide jutottunk, azt mondod, hogy olvastad, ami látszik is, hiszen írtál is róla, de később, az utóbbi években, amikor megjelent Hamvas néhány új könyve?

Például, ha megnézed a könyvtáramat, látni fogod, hogy hiányos. Hiányos.

És még egy észrevétel, a Hahn-Hahn grófnő pillantása című regényed. Emlékszel-e, hol találtad azt az idézetet Hahn-Hahn grófnőről?

Hát ez Heine.

Tudom, de honnan van? Nem emlékszel?

Nem.

Hamvasnak a harmincas évekből van egy szövege, amelyben idézi.

Ne hülyéskedj!

Így van.

Fantasztikus!

Elküldöm neked. Éppen ez, én még csodálkoztam is, ni, Esterházy éppen ezt vette át.

Csodálatos!

Elküldöm neked, jó?

(Az interjúból)

KARTAG Nándor fordítása

(Folytatjuk)